

9. Миллер Д. П. Очерки из юридического быта старой Малороссии. Превращение малорусской старшины в дворянство / Д. П. Миллер // Киевская старина. – 1897. – №1. – С. 1–31; №2. – С. 188–220; №3. – С. 351–374; №4. – С. 1–47.
10. Полное собрание законов Российской империи. – СПб., 1830. – Т. 17. – С. 133–136, 181–189.
11. Романович-Славатинский А. В. Дворянство в России от начала XVIII века до отмены крепостного права / А. В. Романович-Славатинский. – СПб., 1870. – 562 с.
12. Троицкий С. М. Русский абсолютизм и дворянство в XVIII в. / С. М. Троицкий. – М., 1974. – 365 с.
13. Фаизова В. И. «Манифест о вольности» и служба дворянства в XVIII столетии / В. И. Фаизова. – М., 1999. – 222 с.
14. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАУ в м. Києві). – Ф. 1710. – Оп. 2. – Спр. 115. – 108 арк.
15. ЦДАУ в м. Києві. – Ф. 1710. – Оп. 2. – Спр. 12. – 111 арк.
16. ЦДАУ в м. Києві. – Ф. 1710. – Оп. 2. – Спр. 17. – 89 арк.
17. ЦДАУ в м. Києві. – Ф. 1710. – Оп. 2. – Спр. 115. – 108 арк.
18. ЦДАУ в м. Києві. – Ф. 1710. – Оп. 2. – Спр. 156. – 8 арк.
19. ЦДАУ в м. Києві. – Ф. 1710. – Оп. 2. – Спр. 157. – 8 арк.
20. ЦДАУ в м. Києві. – Ф. 1710. – Оп. 2. – Спр. 331. – 6 арк.
21. ЦДАУ в м. Києві. – Ф. 1721. – Оп. 1. – Спр. 225. – Арк. 7–18 зв.
22. ЦДАУ в м. Києві. – Ф. 1725. – Оп. 1. – Спр. 467. – 115 арк.
23. ЦДАУ в м. Києві. – Ф. 1725. – Оп. 1. – Спр. 511. – 146 арк.
24. ЦДАУ в м. Києві. – Ф. 1817. – Оп. 1. – Спр. 95. – 288 арк.

Svitlana Potapenko

LISTS AND REGISTERS AS SOURCES ON THE HISTORY OF SLOBODA UKRAINE COSSACK OFFICERS OF THE 1760s

The purpose of the paper is to analyze main types of statistic sources on the history of Sloboda Ukraine Cossack officers. These documents were prepared in the 1760s when the Cossack order of Sloboda Ukraine was abolished by the government of the Russian empire. The types of sources are called «Yearly lists» (1757–1764), «Nominal lists» (1765), «Registers of Cossack officers' children» (1765–1766) and «Registers of Cossack officers and their children» (1766–1767). It is shown that these documents contain various and quite unique information which could be used for genealogical, prosopographic and demographic studies under the history of Sloboda Ukraine Cossack officers.

Key words: Sloboda Ukraine, Cossack officers, historical source, list, register, informational capabilities.

Прицак Л. Д.

(США)

ОДНА ІЗ КОНТРОВЕРСІЙНИХ ПРОБЛЕМ НА ПОЧАТКУ КОЗАЦЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1648 РОКУ

Однією із контроверсійних проблем на початку козацької революції 1648 року є т. зв. «єврейські (погроми)». Задля об'єктивності у цьому суперечливому питанні, варто розглянути збірку «Документи Богдана Хмельницького», в якій не знайдемо документальних свідчень, що підтвердили б заклики до виценазованих дій. Аналіз хронік XVII ст., зокрема Натана Ганновера, на які покликається Н. Яковенко, автор підручника з історії України, проведений Б. Вайнрибом зі США. Професор наголошує, що робота з цими хроніками не є науковою, оскільки їхні автори є кабалістами, рави і не мали світської освіти, у зв'язку з чим інтерпретували дійсність крізь призму біблійних метафор. Водночас у історичних дослідженнях першопочатковим є аналіз та критика джерела, навіть за умови, що воно представлено однією цитатою. Тому факти, згадувані у хроніках XVII ст. (Натана Ганновера), є вигідними для нинішніх ворогів української нації, оскільки сприяють поширенню міфу про анти-єврейські злочинні дії в Україні протягом періоду Хмельниччини.

Ключові слова: період Богдана Хмельницького, «єврейські погроми», комплексна соціальна структура, польський та український істеблішмент.

На сторінках часопису «Критика» [4, 38–40] слушно викликав позитивне сприйняття «Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.» [7]. Намагання автора звільнити українську історію від партійно-політичної ідеології, застосування методів французької історичної школи «Анналів», збагачення викладу матеріалу тогочасними ілюстраціями, фрагментами з першоджерел, цілком заслуговують на визнання. Але книжка не є чисто науковою працею і написана не для фахівців, а як навчальний посібник для учнів гуманітарних гімназій, ліцеїв, студентів історичних факультетів вищих навчальних закладів, вчителів.

Маючи таку широку аудиторію, завдання автора делікатно підійти до контроверсійних проблем. Однією із таких проблем є предмет цієї статті: так звані єврейські погроми в Україні 1648 року, які приписують Богдану Хмельницькому. Автор «Нарису історії України», задалегідь знаючи, що Універсал Хмельницького підроблений, все ж цитує його як зазвичай, щоб підготувати читача до так званих погромів євреїв українським гетьманом Богданом Хмельницьким [8, 207]. Вже з цього прикладу бачимо метод автора, який, мабуть, не підходить до стилю посібника – це подання суперечливої інформації. Ще гірше виходить у даних про те, скільки єврейських жертв було в Україні у подіях 1648 року. З одного боку, автор пише, що єврейські хроністи подають 100 тис., а з іншого – що сучасні єврейські вчені довели, що в даний час в громадах, охоплених погромами,

мешкало 51 тис. євреїв і одразу ж додається, що майже 300 єврейських громад, осілих в Україні, припинили на той час своє існування. Далі слідують страхиття, описані єврейським рабином Натаном Ганновером. Як було сказано, Н. Яковенко підкреслює необхідність безсторонності історика в описі подій, однак не дотримується цього принципу. Адже подаються жертви на початку революції 1648 року тільки однієї частини польського істеблїшменту – євреїв, а скільки було вбито при тих обставинах поляків, уніатів – з однієї сторони, з другої сторони – козаків, і у який спосіб вони загинули. Насувається питання, як ці речі може зрозуміти читач «Нарису історії України» [7, 201–236], не обізнаний із джерельною ситуацією, адже тут ідеться про інший культурний світ. Єврейські рабини, автори хронік, жили фізично в Україні у XVII ст., але їхнє психічне життя було сконцентровано на часі Біблійного світу і його подій. Коли цитується твір із іншого культурного світу такий, як «Yeweyn Metsulah» [10] Натана Ганновера, треба все-таки подати характерні риси, які притаманні даному твору.

Єврейський провідний вчений з історії євреїв в Речі Посполитій професор із США Бернард Вайнриб написав спеціальну роботу «Єврейські хроніки про Богдана Хмельницького і козацько-польську війну» [12], в якій подає аналіз єврейських хронік XVII ст., в т. ч. і Ганновера. Професор підкреслює, що ті твори не є науковими, бо їхні автори – рабини, кабалісти, які не мали секулярної освіти, пояснюючи світ через перспективу біблійних метафор, образів і чисел. Б. Вайнриб стверджує, що Ганновер не був точний у всіх висловлюваннях і мусив вживати названі літературні кліше. Спеціально було підкреслено, що всі рабини, автори того часу, не були свідомі про науково-технічний розвиток серед європейських сучасників і, зокрема, Натан Ганновер не мав ніяких знань з математики. Тому не дивно, що пишучи про якусь кількість людей, Ганновер вживав метафори типу «тисячі», «десять тисяч», або «так багато піску як на березі моря». Ці числа, які виступають у Старому Заповіті, не слід брати дослівно, але як «велике число» і «страшно велике число». При тому можна додати, що хроніки подібних авторів не були їхнім головним завданням, а лише випадковими творами. Натан Ганновер сам подає, що він написав чимало кабалістичних творів і, щоб мати гроші на їхнє видання, він написав оцю хроніку таким чином, щоб зворушити людей. Для прикладу візьмемо фрагмент з англomовного перекладу хроніки Ганновера: «...купуйте цю книжку зразу і не ошаджуйте грошей, щоб я був спроможний опублікувати «N'ta Shaashum» [11, 25].

По-друге, вищезгаданий професор Б. Вайнриб звертає увагу на те, що євреї в Україні під Польщею не були безборонними ягнятами, а мали право носити зброю, як і християнське населення: шаблі, рушниця, а в містах мали під своєю відповідальністю частину мурів твердині, наприклад, м. Львова. Крім того, в той час не було дихотомії: християни і євреї, а існувала складна

* Проповіді на теми з П'ятикнижжя, які так і zostалися не опублікованими разом із іншими кабалістичними творами.

суспільні структура, де двоподіл був на польський істеблшмент і український істеблшмент. До складу першої категорії, тобто, польського істеблшменту, входили: магнати і шляхта, латинське духовенство, спеціально єзуїти, пропольські євреї, які були на службі у магнатів та шляхти, і уніати українського походження, тому найгірші вороги козацької сторони. Коли євреї вихрестився, йому дарували життя і він мав можливість включитися навіть до Війська Запорозького. Тут треба пригадати, що такої можливості не мали уніати, яких без жалю вбивали. Ми знаємо, що в Реєстрі 1649 року є чимало єврейських імен, а в Гетьманській державі деякі роди єврейського походження займали найвищі позиції, наприклад, Герцики, Марковичі.

Типовим явищем козацько-польської війни середини XVII ст. була жорстокість проти супротивника з обох сторін. Щоб бути об'єктивним в дискусійній проблемі звернемося до праці єврейського модерного історика із Єрусалиму, професора Шмуеля Етгінгера «Участь євреїв в колонізації України», де подані статистичні дані про кількість населення, яке мешкало в Україні в часи Люблінської унії 1569 р.: «єврейських поселень було – 24, усіх євреїв – 3750. У 1648 році було єврейських поселень 115, а число євреїв – 51325» [9, 107–124]. Отже, читач «Нарису історії України» Н. Яковенко має неправильне уявлення про кількість єврейських жертв в Україні під час революційних подій 1648 року. Проблема ще й у тому, що євреїв мусило бути у 10 разів більше у 1648 році, щоб якесь «велике число», як подають єврейські хроніки, могло бути дійсним. Поза тим не можна забувати, що багато євреїв, між іншим і Натан Ганновер (1610 – 1683), zostалися живими. Це дуже важливий факт, бо сучасні вороги українства, спираючись на Ганновера й інших хроністів, використовують ці «числа» для поширення міфу про злочинне ставлення до євреїв в Україні ще з часів Богдана Хмельницького. Це правда, що Богдан Хмельницький був обраний гетьманом у 1648 році, але ще не мав, як пізніше, повної влади над усіма і тому-то все зле, що трапилося під час тої революції, приписували йому, не питаючись, чи він брав участь у тому чи ні. Із конкретних історичних джерел ми знаємо, що жорстокі дії по відношенню до частини польського істеблшменту – євреїв, були пов'язані з Максимом Кривоносом, який мав постійне непорозуміння із Богданом Хмельницьким [2, 45–49]. Тут важливим є те, що коли взимку 1648 року загинув Максим Кривоніс, опісля ніяких жорстоких дій проти євреїв за гетьманування Богдана Хмельницького не засвідчено. Якщо би Богдан Хмельницький організував єврейські погроми, то продовжував би їх до кінця свого гетьманування, себто до 1657 року. У збірнику «Документів Богдана Хмельницького» [3] немає жодного зазивного документа, щоб робити єврейські погроми. Проте, у пунктах «Вимог Війська Запорозького» [6, 81], переданих королю Польщі Яну Казиміру 7 (17) серпня 1649 р. (документ №68), говорилося, щоб польський істеблшмент не проживав в Україні, але єврейським купцям дозволялося вести торгівлю в

Україні [1, 76–81].

На сторінках журналу «Критика» багато уваги приділяється новим теоріям історії [8], але не можна забувати, що в історичному досліді висхідною точкою є аналіз і критика джерела [5, 9–12], навіть, коли йдеться про одну цитату. Думаю, що не слід сьогодні історикам з революційних подій 1648 року в Україні творити проблему єврейських погромів в стилі антисемітизму Гітлера.

1. *Гвоздик-Прицак Л.* Економічна і політична візія Богдана Хмельницького та її реалізація в державі Військо Запорозьке / Л. Гвоздик-Прицак. – К. : Обереги, 1999. – 216 с.
2. *Грушевський М.* Історія України-Руси / М. Грушевський. – К., 1995. – Т. 8.
3. Документи Богдана Хмельницького (1648–1657) / [упорядники І. Крип'якевич та І. Бутич]. – К., 1961.
4. *Пономарьов В.* Спонування свободою / В. Пономарьов // Критика. – 1997. – серп.–верес. – С. 38–40.
5. *Прицак О.* Передмова / О. Прицак // Основні міжнародні договори Богдана Хмельницького 1648–1657 рр. / Л. Прицак – Харків : Акта, 2003. – С. 15–43.
6. Прицак Л. Із досліджень про державу Богдана Хмельницького 1648–1657 рр. Статті і матеріали / Л. Прицак. – К., 2003. – 278 с.
7. *Яковенко Н.* Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. / Н. Яковенко. – К. : Критика, 1997. – 380 с.
8. *Яковенко Н.* Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. Скільки облич у війни: Хмельниччина очима сучасників / Н. Яковенко. – К. : Критика, 2002. – 416 с.
9. *Ettinger Sh.* Jewish Participation in the Colonization of Ukraine (1569–1648) [in Hebrew] / Shmuel Ettinger // Zion. – 1956. – Vol. 21. – P. 107–142. – [стаття написана івритом в журналі Єрусалим].
10. GZEIRES TAX. Yeweyn Metsulah / [видав зі вступом та коментарем Dr. Jacob Chatzky]. – Вільно : Yiddich Scientific Institute (VIVO), 1938. – С. 5–159.
11. The Abyss of Despair (Yeveyn Metzulah) / Rabbi Nathan Hannover ; [пер. Abraham J. Mesch]. – New York : Bloch Publishing Company, 1950.
12. *Weinryb B. D.* The Hebrew Chronicles on Bohdan Khmel'nyts'kyj and the Cossack-Polish War / B. D. Weinryb // Harvard Ukrainian Studies. – 1977. – Vol. 1, nr. 2. – P. 153–177. – [автор подає найдокладніший науковий огляд єврейських хронік часів Хмельниччини].

Larysa Pritsak

ONE OF THE CONTROVERSIAL PROBLEMS OF THE INITIALS OF COSSACK REVOLUTION IN 1648

One of the controversial problems of the initials of Cossack revolution in 1648 is the so called «Jewish disorders». In order to be objective in this debatable issue

it is necessary to consider the compilation «Documents of Bohdan Khmel'nyts'kyj where there is no such agitation document for the abovementioned actions. The analysis of XVII century chronicles, those of Nathan Hannover in particular, and to which N. Yakovenko, the author of the manual, is referring to is given by scientist Weinryb B.D. from USA. The professor emphasizes that the works of these chronicles are not scientific; their authors are cabbalists, rabbi who did not have the secular education and interpreted the world through the perspective of biblical metaphors and figures. In historical investigation the initial point is the analysis and critics of the source even if only one quotation is mentioned. The use of such facts from XVII century chronicles (Nathan Hannover) is beneficial for the modern enemies of Ukrainian nation with the purpose of distribution of the myth about the anti-Jewish criminal actions in Ukraine since Bohdan Khmel'nyts'kyj period.

Key words: Bohdan Khmel'nyts'kyj period (1648–1657), «Jewish disorders», the complex society structure, Polish and Ukrainian establishment.

Рева Л. Г.

(м. Київ, Україна)

ДОСЛІДЖЕННЯ ВІЗАНТОЛОГІЧНОЇ КОМІСІЇ ВУАН (ЗА АРХІВАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМ. В.І. ВЕРНАДСЬКОГО)

Статтю присвячено діяльності Візантологічної комісії ВУАН в 30-х рр. XX ст. Попри складні фінансові умови й короткий час існування комісія зробила вагомий внесок у розвиток візантологічної науки в Україні.

Ключові слова: Візантологічна комісія, Україна, візантологічна наука.

В пояснювальній записці акад. Д. І. Багалія, А. Ю. Кримського та інших науковців від 10 серпня 1918 р. до Комісії для вироблення законопроекту про організацію Історико-Філологічного відділу УАН наголошувалось на необхідності створення кафедри візантійського та східного мистецтва, мотивуючи це тим, що Візантія є те джерело, звідки розпочинається великий потік нашої національної культури, що, коли хто хоче зрозуміти цю культуру, той повинен звернутись до її джерела – Візантії, бо це – царина культури, найближча для неї, найбільше з нею споріднена і перейнята нею в історичну спадщину [3, 124].

Різномічні зв'язки між південними та східними слов'янами своїми коріннями сягають глибокої давнини. Цьому сприяли близькість походження, ідеологічна спільність, схожість літературної мови, культури, книжна традиція. Тісні контактні взаємозв'язки втягнули православне слов'янство в коло спільних релігійних, філософських і літературних процесів. Спільний тип письма надав частині східно- та південнослов'янської книжності значення загальної православної літератури. Утворилася східно-